

MUALLİM NÂCÎ

1999, s. 273-301); İsmail Hakkı [Eldem], *Osmanlı Mesâhî-i Üdebâsi, Birinci Defter: Muallim Nâcî Efendi*, İstanbul 1311; Ali Kemal, *Ömrüm* (haz. Zeki Kunerpalp), İstanbul 1985, s. 26-43, 46-55; *Osmanlı Müellifleri*, II, 234-238; İsmail Habip [Sevkî], *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1340, s. 375-395; Ahmed Rasim, *Matbuat Hâtilarından: Muharrir, Şair, Edib*, İstanbul 1924, s. 75-85, 136-143, 193-201; İsmail Hikmet [Ertyanlı], *Türk Edebiyatı Tarihi*, Bakü 1925, II, 545-586; Hüseyin Avni, *Muallim Naci*, İstanbul 1932; Murat Uraz, *Muallim Naci*, İstanbul 1938; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1030-1047; Fevziye Abdullah Tansel, "Muallim Nâcî ve Tercüme", *Tercüme*, sy. 22, Ankara 1943, s. 238-245; a.mlf., "Muallim Nâcî'nin Arapça ve Acemce'den Tercümleri", a.e., sy. 56 (1953), s. 51-67; a.mlf., "Muallim Nâcî ile Recâizâde Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebeb Olduğu Edebî Hâdiseler", *TM*, X (1953), s. 159-200; a.mlf., "Muallim Nâcî'nin Dini Eserleri", *Diyabet İşleri Başkanlığı Dergisi* 1961, Ankara 1962, s. 161-177; a.mlf., "Muallim Nâcî'nin Türk Dilinin Sadeleştirilmesi, Dil Cemiyeti Kurulması HakkındaKİ Düşünceleri", *TK*, sy. 100 (1971), s. 286-292; a.mlf., "Muallim Nâcî'nin Sultan Abdülhamîd'e Sunduğu Ebû's-Salâtin Gâzi Ertuğrul Bey ve Târih-i Salâtîn-i Âl-i Osmân", *TKD*, sy. 53 (1988), s. 9-22; a.mlf., "Nâcî, Muallim", *IA*, IX, 15-21; a.mlf., "Nâcî, Muallim Ömer", *TA*, XXV, 61-65; Ahmet Hamdi Tanpinar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1967, s. 596-614; Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, Ankara 1969, s. 32-33; a.mlf., *Batu Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, Ankara 1970, s. 179-183; Mehmet Kaplan, *Şiir Tahilleri I: Tanzimattan Cumhuriyete Kadar*, İstanbul 1969, s. 77-81; M. Orhan Okay, *İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti Beşir Fuad*, İstanbul 1969, tür.yer.; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1979, II, 982-989; İsmail Parlatır, "Muallim Nâcî", *Büyük Türk Klâsikleri*, İstanbul 1988, VIII, 392-409; Celâl Taraklı, *Muallim Nâcî Efendi: Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki*, Samsun 1994; a.mlf., *Muallim Nâcî Efendi ve Eserlerinden Seçmeler*, Ankara 1994; Abdülhak Hâmîd'in *Mektupları* (haz. İnci Enginün), İstanbul 1995, I, 246; Şerif Aktaş, *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi (1860-1920)*, Ankara 1996, I, 66-70; Erdoğan Erbay, *Eskiler ve Yeniler: Tanzimat ve Servet-i Fünun Neslinin Divan Edebiyatına Bakışı*, Erzurum 1997, s. 50-60; Ali Cânîp Yôntem, "Muallim Nâcî", *İstanbul*, sy. 11, İstanbul 1944, s. 7-8; sy. 14 (1944), s. 8-9; sy. 16 (1944), s. 9-10; sy. 19 (1944), s. 4-6; sy. 20 (1944), s. 2-3; sy. 22 (1944), s. 3-5; Mehmet Tekin, "Muallim Nâcî'nin Mektupları (1-3)", *Kültür Dünyası*, sy. 5, İstanbul 1997, s. 45-49; sy. 6 (1997), s. 45-48; sy. 7 (1997), s. 29-32; Ramazan Kaplan, "Muallim Nâcî'nin Bir Trajedi Denemesi: Gazi Ertuğrul Bey", *İlmî Araştırmalar*, sy. 7, İstanbul 1999, s. 135-146; M. A. Yekta Sarac, "Şîr Tenkidine Dair Bir Örnek: Muallim Nâcî ve Muallim", *TDED*, XXIX (2000), s. 245-261; Nükret Esen, "Muallim Nâcî", *El²* (Ing.), VII, 255; Abdullah Uçman, "Muallim Nâcî", *TDEA*, VI, 403-407.

ABDULLAH UÇMAN

MUALLİM-i SÂNÎ

(bk. FARÂBÎ).

MUÂMELÂT
(المعاملات)

Geniş anlamıyla fikhin ibadetler dışında kalan kısmını, dar anlamıyla daha çok mal varlığına ilişkin hükümleri ifade eden terim.

"Hukukî bir sonuca yönelik irade beyani" anlamındaki muâmele kelimesinin çوغulu olan muâmelât terimine fikhin gelişimine paralel şekilde ve bakış açılarına göre farklı mânalar yüklenmiştir. Geniş anlamıyla fikhin ibadetler dışında kalan kısmını, yani hukukun tamamını ifade eden muâmelât dar anlamıyla mâmelek hukukundan medenî hukuk, özel hukuk ve iç hukuka varan değişik mânâlarda kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde amel kökünden türemiş kelimeler yoğun biçimde yer alırsa da muamele ve muâmelât Kur'an'da geçmez; birkaç hadiste "müsâkât akdi" anlamında muamele kelimesine rastlanır (Buhârî, "Megâzî", 40; İbn Mâce, "Rûhûn", 14). Bir rivayette de bazı hukukî işlemleri belirtmek üzere muâmelât kelimesi geçer (Nesâî, "Ey-mân", 47).

Başlangıçta Kur'an ve Sünnet kaynaklı dinî bilgilerin ortak adı olan fıkıh, dinin inanç ve ahlâk boyutunu müstakil disiplinlere bırakıp sadice amel boyutunu konu edinen bir ilim halini aldığında biri fûrû, diğeri usul olmak üzere iki ana çizgiye gelişimini sürdürmiş, fûrû ile ilgili birikimin tasnif edilmesi gündeme gelince ibadet hükümlerini öne alan bir sistematik benimsenmiş ve geleneksel hale gelen bu yaklaşım tarzı son dönem fıkıh eserlerine kadar korunmuştur. Ancak ibadet konularının tamamının başa alınıp alınmaması dahil konu sıralamasında fıkıh ekoller arasında, hatta aynı ekol içinde tam birlik sağlanamamıştır. İbadetlere ilişkin hükümlerin başa alınması genellikle dine olan ihtimam gereklisiyle açıklanmışsa da diğer konuların sıralanış mantığıyla ilgili izahlar farklılık taşırl (mesevê bk. İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, IV, 467-468; İbnü'l-Hümâm, VII, 247; Şemseddin er-Remlî, I, 58-59; Buhûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, I, 13; Mustafa es-Sûyûtî, I, 25; İbn Âbidîn, IV, 500-501).

Fûrû kitaplari, fıkıh birkaç bölüme ayrılan ana başlıklar taşımasa da fıkıh hükümlerle ilgili genel inceleme ve anlatımlarda bunların öncelikle ibâdât-muâmelât (âdât) şeklinde iki kısımda mütalaa edilmesi gerektiği genel kabul gören bir

husustur. Kişinin Allah'a karşı vecîbelerini düzenleyen ve özü itibariyle mânevî arınmayı hedefleyen ibadetler alanında ta'lîl ve ictihad faaliyeti muâmelâtla nisbetle daha sınırlı kalmakla birlikte ta'lîle kapalı olan bu alanın tamamı değil taabbüdî şeklinde nitelenen kısmıdır. İbadet kökünden türeyen taabbüdî kelimesi, yaratıcının sîrf kendisine bağlılığı sinama amacının baskın olduğu ve insan aklının, içerdiği yaranın mahiyetini ve gerçekleşme biçimini bütünüyle anlamaktan âciz bulunduğu dinî düzenlemeleri ifade eder (Şehâbeddin ez-Zencânî, s. 4). Bu ikili ayrimda "kişinin diğer fertlerle ve toplumla ilişkilerini düzenleyen fıkıh kuralları" anlamına gelen muâmelât alanında ta'lîl ve ictihad faaliyeti ağırlıklı bir yer tutmakla birlikte bu çerçevede kalan bazı taabbüdî hükümlerin varlığı da kabul edilir. Yine bu ayrimda, ibâdâtın sîrf Allah rızâsını veya bunun semeresi olan uhrevî karşılığı elde etmek maksadıyla yapılan fiiller olduğunu, muâmelâtta ise genellikle dünyevî bir karşılık elde etme amacının baskın bulunduğu bakılarak bunu sadece uhrevî-dünyevî müeyyide ölçüsüne göre yapılmış bir ayrim şeklinde görmek de isabetli olmaz. Zira muâmelât çerçevesinde yer alıp dünyevî yaptırımlar bağlanan fiillerin ayrıca uhrevî yaptırımlar boyutu da vardır, yani bu ikinciler çift karakterlidir. Genellikle hukukî sorumluluk muâmelâtın kazâî (dünyevî), mânevî sorumluluk diyâni (uhrevî) boyutunu oluşturur. Duyarlı bir mümin işin sadece kazâî değil diyâni boyutunu da düşünerek hayatını sürdürür (ayrıca bk. İBADET). Öte yandan Hanefîler, ibadet hükümleriyle kulluğun ne şekilde yerine getirileceğini bildirmenin, hukukî işlemleri konusundaki hükümlerle de kolların dünyevî yararlarını göstermenin amaçlanmış olduğu noktasından hareketle, dünyevî nitelikteki bazı müeyyide lerde ibâdât-muâmelât ayrimı yaparak şerî'î gereklilikleri (rukûn ve şartlar) taşımayan ibadetleri mutlak biçimde geçersiz sayarken muâmelâtta bu gereklilikleri önem derecesine göre bir ayrima tâbi tutup eksikliği giderilemeyen işlemleri bâtil, giderilebilənləri fâsid olarak nitelerler. İbâdât-muâmelât ayrimı ile usûl-i fıkıhta incelenen Allah hakkı-kul hakkı ayrimı arasında ise sınırlı bir ilişki vardır. Şöyledi ki, sîrf ibadet niteliği taşıyan hükümler münhasıran Allah hakkıdır. Fakat muâmelât alanına giren birçok hükümdede de daha çok kamu yararı ve kamu düzeni anlamında olmak üzere Allah hakkı söz konusudur (bk. HAK).

Fikhin ibâdât-muâmelât şeklindeki ikili ayrımında en geniş anlamına sahip olan muâmelât kavramı çoklu tasniflerde daha dar alanları belirtir. Meselâ ibâdât, münâkehât ve mufârekât, ukûbât, muâmelât şeklindeki ayırmada aile hukuku ve ceza hukuku alanı dışında kalan hukukî ilişkileri ve hükümlerini; ibâdât, ukûbât, muâmelât şeklindeki tasnifte ceza hukuku alanı dışında kalan hukukî ilişkileri ve hükümlerini ifade eder. Bu çoklu ayırmaların tamamında muâmelât için çizilen asgari çerçeveye mâmelek hukukudur. Buna göre borçlar hukuku ve ticaret hukuku doğrudan, eşya ve miras hukuku ise dolaylı biçimde muâmelâtın içinde yer alır. Aile hukuku ilişkilerinin muâmelâtâ dahil edilip edilmemesi hususunda dört Sünnî mezhep iki gruba ayrılır. Bunlardan Şâfiîler ve Hanbelîler'e göre aile hukuku muâmelât kapsamında değildir. Hanefîler ve Mâlikîler ise aile hukukunu da muâmelâtâ dahil ederek bu kavramı medenî hukuk, hatta özel hukuka denk bir çerçevede kullanırlar. Bununla birlikte Hanefîler ve Mâlikîler'in de muâmelât terimini yer yer sadece "mâmelek hukuku" anlamında kullandıkları görülür. Muâmelâtın, bu kapsamındaki hukukî ilişkilerin sadece kaynaklarından biri mesabesindeki muamele (hukukî işlem) teriminin çoğulu olmanın ötesinde bir anlam ve çerçeveye sahip olduğuna, yani bu hukukî ilişkilerin sadece doğumu aşamasıyla değil doğumundan son buluşuna kadarki bütün aşamalarıyla ilgili bulunduğuna dikkat edilmelidir. Bu sebeple bazı müellifler hukukî işlemler için "ukûdû'l-muâmelât", muâmelât alanı için "ahkâmü'l-muâmelât" tamlamalarını kullanırlar.

Klasik doktrinde İslâm ülkesi vatandaşı gayri müslimlerin (zimmî) ve onlara kıyasen müste'menlerin tâbi oldukları hukuku tesbit açısından da muâmelât kavramı belirleyici rol üstlenir. Nitekim müslümanların muâmelât alanında tâbi oldukları ahkâmin zimmîlere de uygulanacağını belirten ifadeler Hanefî literatüründe sıkça geçer ve yer yer bu kurala gereklendirmeye sadedinde yapılan, "Çünkü bu konuda kadın-erkek, müslüm-gayri müslüm, hür-köle eşit konumdadır" şeklindeki açıklamalardan muâmelât ile din farkının kural olarak etkili olmadığı, insan olma ortak paydasına göre belirlenmiş bir alanın, bir başka anlatımla iç hukukun kastedildiği anlaşıılır (Serasî, *el-Mebsüt*, IV, 194; İbnü'l-Hümâm, V, 269). Hanefîler'in muâmelâtın meşruiyet sebebine ilişkin izahlarında da insan eksenli bu yak-

laşımın örneklerine rastlanır (meselâ bk. Abdülazîz el-Buhârî, II, 358-359).

Hukukun yargılama boyutu için akdiye, muhâsemât veya mûrâfaât gibi ayırmalar yapılmamışsa da muâmelât kavramı ilgi alanına giren konuların hem maddî hukuk hem usul hukuku boyutunu kapsar. Mâmelek hukuku çerçevesinde muâmelâtı yargılama usulü boyutuya birlikte bir bütünlük içinde işleyen *Mecelle* bunun en tipik örneğini teşkil eder. *Mecelle*'nin yargılama hukuku kapsamına giren bölümleri incelendiğinde bunların bütün bir yargılama usulü değil yine sadece muâmelâtı ilişkin usul hukukundan ibaret olduğu görülür. Rehin, şüf'a gibi eşya hukuku, hacr ve ikrah gibi şahisler hukuku konularının burada yer almazı yine mâmelek eksenlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Megâzî", 40; İbn Mâce, "Rûhûn", 14; Nesâî, "Eymân", 47; Debûsi, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fîkh* (nşr. Halîl Muhyiddin el-Meysî), Beyrut 1421/2001, s. 61, 67; Serâhsî, *el-Mebsût*, IV, 193, 194; V, 38; VII, 200; IX, 56, 107, 124; X, 86; XII, 51, 213; XIV, 168, 173; XVI, 85-86; XX, 24; XXI, 88; XXVI, 84; XXVIII, 93-94; XXX, 167-168, 209-210; a.mlf., *Şerhu's-Siyeri'l-kebir* (nşr. Selâhaddin el-Münecid), Kahire 1971-72, I, 306; V, 1820, 1854, 1870, 1883; Gazzâî, *Şîfâ'ü'l-ğâlîl*, Beyrut 1999, s. 16; a.mlf., *el-Müstâsâfâ*, Beyrut, ts. (Dârû'l-fîkr), II, 264-265; Kâsânî, *Bedâ'i'* (nşr. Ali M. Muavvaz - Adîl Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1418/1997, IV, 211; VII, 7, 50, 147; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dâru ihyâ'i't-târîshî'l-Arabî), I, 401; Şehâbeddin ez-Zencânî, *Tâhîricü'l-fûrû'ü'ale'l-usûl* (nşr. M. Edîb Sâlih), Dîmasâk 1962, s. 4-6; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *el-Fevâ'id fi htîşâri'l-makâsid: el-Kâvâ'idü's-suğrâ* (nşr. İyâz Hâlid et-Tabbâ'), Dîmasâk 1416/1996, s. 41, 106; a.mlf., *Kavâ'idü'l-ahkâm*, Beyrut 1410/1990, s. 10-11, 19, 253-260, 316-325; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXXII, 231; a.mlf., *el-Fetâvâ'l-kübârâ*, Beyrut 1408/1987, IV, 467-468; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfû'l-esrâr*, İstanbul 1307, I, 258-260, 310, 358; II, 358-359; İbn Cüzey, *el-Kavâinî'u'l-fîkhiyye*, Beyrut, ts. (Dârû'l-kalem), I, 8; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Menşûr fi'l-kavâ'id* (nşr. Teyîsîr Fâîk Ahmed Mahmûd), Küveyt 1402/1982, III, 364; Alâeddin et-Trablusî, *Mu'inü'l-hükâkâm*, Kahire 1393/1973, s. 121-122; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, Beyrut, ts. (Dârû'l-fîkr), V, 269; VII, 247; Sûyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'i*, Kahire 1378/1959, s. 216; Şemseddin er-Remîlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1404/1984, I, 58-59; Buhûtî, *Keşşâfû'l-kînâ'*, I, 23; III, 312; a.mlf., *Şerhu Münthe'l-irâdât*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), I, 9-10, 13; Muhammed b. Abdullah el-Hâraşî, *Şerhu Muhtaşarı Halîl*, Beyrut, ts. (Dârû'l-Sâdir), V, 218; Ali b. Ahmed el-Adêvi, *Hâsiyyetü'l-'Adêvi*, Beyrut, ts. (Dârû'l-fîkr), II, 398; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâsiyyetü'd-Desûkî*, Kahire, ts. (Dâru ihyâ'i'l-kütübî'l-Arabiyye), III, 232, 411; Mustafa es-Sûyûtî, *Metâlibü ülli'n-nûhâ fi şerhi Gâyeti'l-müntehâ* (nşr. M. Züheyî es-Şâviş), [baskı yeri yok] 1415/1994, I, 25; III,

512; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (nşr. Ali M. Muavvaz - Adîl Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1415/1994, I, 79; IV, 500-501; Ahmed Ebû'l-Feth, *Kitâbü'l-Mu'âmelât fiş-serîati'l-İslâmîye ve'l-kavâinî'l-Mîşriyye*, [baskı yeri yok] 1913, I, 24-26; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fîkhü'l-İslâmî fi şebihî'l-cedîd*, Dîmasâk 1967, III, 15-31, 84-111; Ali el-Hâfi, *Ahkâmü'l-mu'âmelâtî's-serîyye*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârû'l-fîkrî'l-Arabî), s. 4; Hasan Hacâk, *İslâm Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavrâminin Analizi* (doktora tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 94-122; M. Bernand, "Mu'âmalât", *EI²* (ing.), VII, 255; "Ehlü'z-zîmme", *MuF*, VII, 127; "Ta'âlîl", a.e., XII, 318-320.

 BILAL AYBAK

MUAMELE

(المعاملة)

Hukukî bir sonuca yönelik irade beyanı.

Sözlükte "iş, çaba, çalışma" anlamındaki **amel** kökünden türetilen **muâmele** "karşılıklı etkileşim sağlayan işlem" demektir. Sosyal ilişkiler bağlamında muamele kelimesi başkalarına karşı gösterilen davranış biçimini belirtmek için kullanılır. Hukuk alanında başına "hukukî" sıfatı getirildiğinde hukukî sonuç doğurmaya yönelik irade beyanını ifade eder. Fikh literatüründe yer yer aynı mânaya gelmek üzere yalnız muamele kelimesine yer verilse de (Karâffî, *el-Furûk*, III, 226-227) hukukî muameleyi belirten temel kelime "tasarruf"tur. Fakat bu, çok defa hukuka aykırı fiilleri de içine alacak bir üst kavram şeklinde kullanıldığından hukukî muameleyi tam olarak "et-tasarrufü'l-kavîl" terkibi karşılık (Kâsânî, VII, 170-171; Nevevî, IX, 159; Subhî Mahmeânî, I, 33; II, 7-8).

Hukukî muamelenin temel unsuru irade beyanıdır, fakat her irade beyanı hukukî muamele değildir. Bir irade beyanının hukukî muamele sayılması için hukukî bir sonuca yönelik olması gereklidir. Hukukî sonuçtan maksat kişinin mal varlığı veya şahıs varlığı haklarından birini etkilemesidir. Hukukî sonuç doğurmaya yönelik irade açıklamasının hukuken mütber olması iki temel şartı taşımmasına bağlıdır. Buna biri işlemi yapanın o işlem için yeterli ehliyete sahip bulunmasıdır ki buna muamele ehliyeti denir ve edâ ehliyetinin bir yönünü oluşturur. Diğer şart ise işlemi yapanın o işleme konu olacak hak üzerinde işlem yapma yetkisini taşımasıdır ki buna da muamele yetkisi veya tasarruf yetkisi adı verilir. Kişi, ya söz konusu hakkın sahibi olduğu için ya